

Upamiętnienie Pruskich Termopili na górze Młynarz w Przedwojowie

W wcześniejszych numerach pisma „Na Szlaku” opisałem dwa pomniki, które w drugiej połowie XIX wieku ustawiono w miejscach krwawych walk toczonych w czasie prusko-austriackiej bitwy, jaką stoczono w okolicach Kamiennej Góry w 1760 roku. Starcie to określano mianem Pruskich Termopili. Pierwsze z tych upamiętnień zachowało się w stanie niemal idealnym, a dziś możemy zobaczyć je przed jednym z budynków przy ul. Słowackiego (patrz „Na Szlaku” nr 12/2023). Drugi taki pomnik, ustawiony przy drodze wiodącej z Kamiennej Góry do Wałbrzycha, nie miał tyle szczęścia i pozostał po nim jedynie fragment podstawy (patrz „Na Szlaku” nr 7/2024).

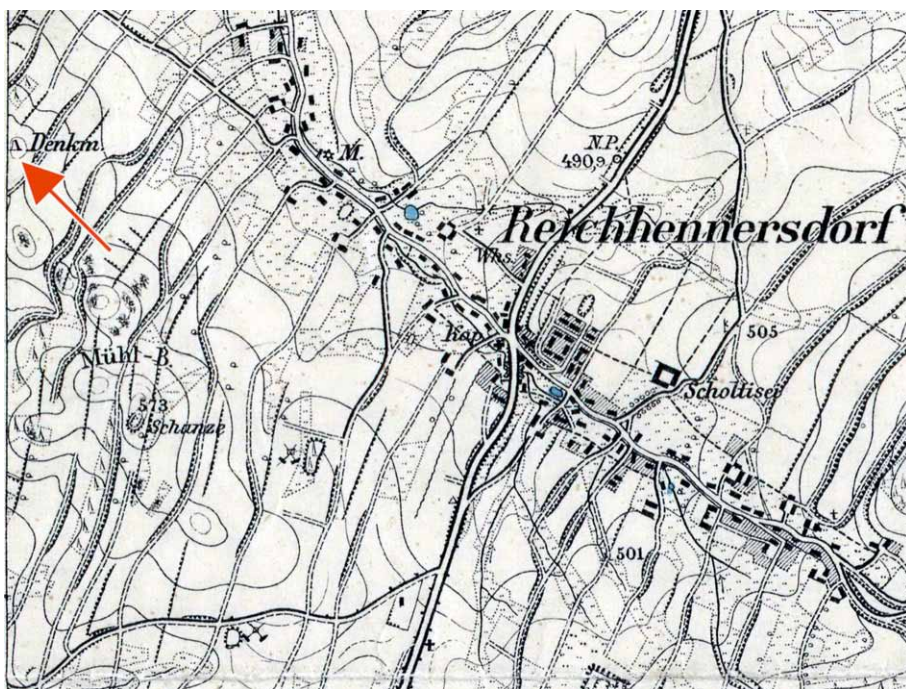
W niniejszym artykule pragnę opisać kolejne upamiętnienie dotyczące tejże bitwy. Ustawiono je na południe od Kamiennej Góry. Dokładną lokalizację pomnika możemy poznać dzięki dawnym mapom topograficznym. Znajdował się on na zachód od Przedwojowa (niem. *Reichhennersdorf*), na północnych zboczach góry Młynarz (niem. *Mühl Berg*). Archiwalne fotografie pokazują, że pomnik ten wyglądał niemal identycznie jak monument stojący przy drodze z Kamiennej Góry do Wałbrzycha.

Zbudowany był z czterech piaskowcowych bloków, trzy dolne miały formę prostopadłościanów, najwyższy zaś był obeliskiem zwieńczonym kulą armatnią. Całość ustawiono na osamotnionej skale.

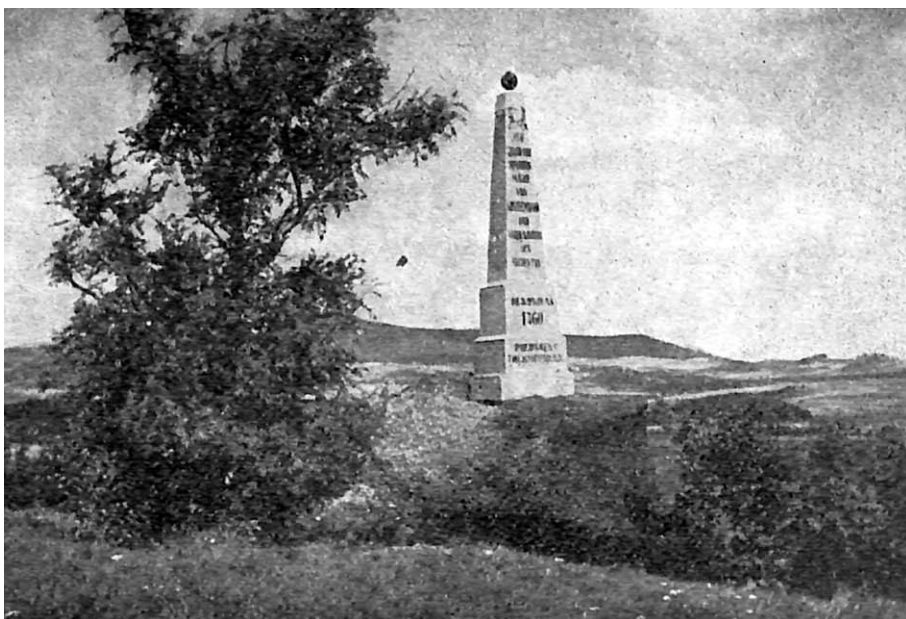
Na dostępnych mi fotografiach treść inskrypcji widocznych na pomniku jest czytelna jedynie częściowo. Ernst Kunick w swojej wydanej jeszcze przed pierwszą wojną światową książce informował, że wryty tu napis brzmiał¹:

Auf dieser Höhe starben Major v. Koschembahr und viele Krieger den Heldentod den 23. Juni 1760 (Na tym wzniesieniu major von Koschembahr i wielu wojowników zginęło bohaterską śmiercią 23 czerwca 1760 roku).

Zdjęcia zasadniczo to potwierdzają, aczkolwiek widać, że umieszczony przed nazwiskiem wyraz „von” nie był zapisany w formie skróconej. Dodatkowo na cokole znajdowały się też wyrazy *Preussens Thermopylen*.

Fragment przedwojennej mapy topograficznej z zaznaczoną lokalizacją pomnika

Pomnik na Młynarzu pomiędzy Przedwojowem i Janiszowem. Zdjęcie: Hans Breuer, [w:] „Schlesischer Gebirgsbote”, nr 17/1958, s. 258.

**Pomnik stojący na górze Młynarz.
Źródło zdjęcia: kreislandeshut.de**

Cokół pomnika z napisem *Preussens Thermopylen*. Identyczne (ale wykadrowane i czarno-białe) zdjęcie ilustruje artykuł Leonharda Müllera (*Schlesischer Gebirgsbote*, nr 3/2002, s. 35), gdzie opisano je jako wykonane 18 lipca 2001 roku

Ten sam Ernst Kunick stoczone tu walki opisuje następująco:

Leonidas z Pruskich Termopili to prawdopodobnie dowódca pułku Koschembar, który stoi ze swoim regimentem po stronie głównych sił na wzgórzach między dolną częścią Przedwojowa i Błażkową. Austriacy odcięli go od korpusu Fouqué i zażądali, by się poddał. Odmawia, aby odciążyć Fouqué. Regiment został rozgromiony do ostatniego człowieka. Kamień pamiątkowy na wzgórzu opowiada o bohaterskiej bitwie Koschembara².

Sam pomnik ustawiono w 1878 roku, a w kronice miasta Kamienna Góra okoliczności jego odsłonięcia opisano w ten oto sposób:

Na sugestię inspektora policji Zimmermanna, komitet w Przedwojowie, składający się z przewodniczącego gminy Fichtnera, dowódcy stowarzyszenia wojskowego Göbela, właściciela ziemskiego Langerera oraz nauczyciela i urzędnika sądowego Pritscha, spotkał się, aby wznieść kamień pamiątkowy na górze Młynarz, gdzie miała miejsce tak krwawa bitwa pod Kamienną Górą, w której zginął major von Koschembahr. Został on odsłonięty w niedzielę 13 października. Długa procesja, składająca się ze szkoły wiejskiej, zaproszonych gości i lokalnego stowarzyszenia wojskowego, ruszyła po południu z restauracji kopalnianej, w dół wioski i na górę Młynarz. Młodzież szkolna i chór wojskowy z Kamiennej Góry odśpiewali stosowne pieśni, a inspektor policji Zimmermann wygłosił mowę okolicznościową. Po ostatniej pieśni i paradzie rozpoczął się kameralny festyn ludowy ze wspaniałą na tej wysokości panoramą, na który dwóch karczmarzy i jeden rzeźnik dostarczyli jedzenie. Niestety zbyt wcześnie zrobiło się ciemno i chłodno. Pomnik ten to piramida z piaskowca o wysokości 10 stóp, którą dodatkowo wzniesiono na skale. Nosi ona napis: „Na tym wzniesieniu major von Koschembahr i wielu wojowników zginęło bohaterską śmiercią. 23 czerwca 1760 roku”. Do szczytu przytwierdzony jest stary granat, który został wykopany na polach w pobliżu Przedwojowa. Został on wykonany przez miejscowego

kamieniarza Breuera i kosztował ponad 75 marek³.

Nie znam dokładnych powojennych losów opisywanego tu pomnika. Wydany w 1996 roku 9 tom *Słownika geografii turystycznej Sudetów* podaje:

Szczałki pomnika. Zdjęcia: Wolfgang Schubert, 29 maja 2002 roku

**Skąła, na której ustawiono niegdys pomnik.
Współczesne zdjęcia: Marian Gabrowski, sierpień 2024 roku**

Na północnym zboczu Młynarza ustawiono pomnik upamiętniający bitwę. Stał pod szaniec na niższym, północnym wierzchołku. Obecnie pozostał po nim tylko cokół, natomiast fragment rozbitej płyty z napisem leżą na wierzchołku i zboczu poniżej cokołu⁴.

Na zdjęcie cokołu z 2001 roku natrafiłem niegdys w artykule Leonharda Müllera, który ukazał się w 2002 roku⁵.

Wykonane rok później zdjęcia szczątków pomnika przesłał mi kiedyś Wolfgang Schubert, który napisał do mnie:

Wiele lat temu (...) szukałem i znalazłem kamień upamiętniający bitwę zwaną Pruskimi Termopilami. Niestety, fragmenty pomnika były porzucane i niewiele tekstu dało się odczytać⁶.

Nieco więcej informacji na ten temat autor ten zawarł w swoim artykule, jaki ukazał się w 2002 roku:

Na skraju lasu, na północnym zboczu z widokiem na Przedwojów, po dwóch godzinach wędrówki zobaczyłem dwa obrobione kamienie. Na jednym z nich były wyraźnie rozpoznawalne litery. Przetoczyłem drugą część około dwóch metrów w kierunku pierwszej i udało mi się odczytać następujący tekst: von Koschembar und viele Krieger den Heldentod. Brakowało części tekstu, który prawdopodobnie go poprzedzał. Mógł on brzmieć: „tutaj znajdował” lub „zginął”...? W pewnej odległości, już na łące poza lasem, leżały dwa kolejne fragmenty. Na części rozpoznawalnej jako postument widniał napis: Preussens Thermopylen. Drugi był płytą ze stalową kotwą⁷.

W październiku 2022 roku również i ja wybrałem się na poszukiwanie szczątków przedwojowego pomnika. Bez większego problemu odnalazłem skałę, na której upamiętnienie było niegdys ustawione. Nieco poniżej leżała płyta ze stalowym prętem oraz dwa fragmenty obelisku, elementy znane mi z wcześniejszych zdjęć. Pomimo poszukiwań nie udało mi się odnaleźć fragmentu cokołu z napisem *Preussens Thermopylen*, który miał się znajdować na łące, już poza granicą lasu.

Po raz kolejny pojawiłem się w tym miejscu w sierpniu 2024 roku, krótko przed napisaniem tego artykułu. Pozostałości pomnika wyglądały wówczas niemal identycznie jak dwa lata wcześniej.

Znana z archiwalnego zdjęcia skała, na której wierzchołku ustawiono upamiętnienie, ma na tyle charakterystyczny wygląd, że można ją rozpoznać bez większego problemu. Jej przybliżona szerokość to 400 cm, ponad poziom opadającego tu zbocza wystaje ona z przodu 160, a z tyłu 350 cm.

Na stoku tuż poniżej znajdują się trzy piaskowcowe elementy pomnika. Najbardziej oddalona jest płyta będąca niegdys fragmentem cokołu. Jej wymiary to 77×65×23 cm, nie dostrzegłem na niej żadnych inskrypcji. Na górnej powierzchni znajdują się

Trzy elementy pomnika leżące na stoku poniżej skały

dwa symetryczne otwory, z jednego z nich wystaje fragment stalowej kotwy o średnicy 25 mm.

Nieco bliżej znajdują się dwa fragmenty obelisku. Lewy fragment leży, a prawy oparty jest o drzewo, tak samo były one ułożone dwa lata wcześniej. Gdyby je połączyć, to utworzyłyby wysoki na mniej więcej 80 cm obelisk, mierzący 42 cm szerokości przy podstawie, a 35 cm w górnej części.

Na obu częściach obelisku znajduje się urywek inskrypcji:

**KOSCHEMBAHR
UND
VIELE KRIEGER
DEN
HELDENTOD**

Patrząc na zdjęcie pomnika, łatwo ustalić, że wyrazy te znajdowały się w dolnej części

Fragment cokołu z wystającym stalowym prętem

obelisku. Dodatkowo należy tu zwrócić uwagę na fakt, że wzmiankowane w niektórych źródłach nazwisko *Koschembar* na pomniku zapisano jako *Koschembahr*.

Z boku lewego fragmentu obelisku wyraźnie widoczny jest charakterystyczny krater powstały w wyniku strzału do kamienia z broni palnej. Sugeruje to, że w bliżej nieokreślonej przeszłości do pomnika strzelano.

Ustawiona w pionie prawy fragment obelisku, na drugim planie leży fragment lewy

Nie udało mi się odnaleźć żadnych śladów po górnej części obelisku oraz bloków z napisami „DEN 23 JUNI 1760” i „PREUSSENSTHERMOPYLEN”. Drugi z nich z pewnością znajdował się tu jeszcze na początku tego wieku, więc ktoś musiał go zabrać nie tak dawno temu.

Na koniec pragnę jeszcze zwrócić uwagę na datę i miejsce śmierci wspomnianego na pomniku majora. Günther Gieraths podaje, że Hans Sigismund Koschembahr 23 czerwca 1760 pod Kamienną Górą został ranny, natomiast zmarł w wyniku odniesionych ran cztery dni później, 27 czerwca⁸. Wynika stąd, że zawarta w wyrytej na pomniku inskrypcji informacja, że major von Koschembahr zginął bohaterską śmiercią na tym właśnie wzniesieniu 23 czerwca 1760 roku, jest pewną przenośnią, gdyż zmarł on kilka dni później, zapewne w lazarecie.

Lewy fragment obelisku

Marian Gabrowski

Przypisy:

1 E. Kunick, *Bilder aus dem Kreise Landeshut*, Landeshut, po 1910, s. 23.

2 E. Kunick, *Erinnerungszeichen melden von kriegerischen Ereignissen bei Landeshut*, [w:] Schlesischer Gebirgsbote, nr 3/1956, s. 8.

3 *Chronik der Stadt Landeshut, vom 1. Januar 1852 ab, von Otto Zimmermann, Polizei-Inspektor*, [w:] Schlesischer Gebirgsbote, nr 5/1989, s. 107.

4 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, tom 9, s. 144.

5 Leonharda Müllera, *General Fouqué (1698–1774), ein Freund Friedrich des Großen*, [w:] Schlesischer Gebirgsbote, nr 3/2002, s. 35.

6 Fragment korespondencji e-mail z 4 października 2022 roku.

7 W. Schubert, *Bildbericht über unsere Ausfahrt nach Rudelstadt/Kreis Landeshut in Schlesien*, [w:] Schlesischer Gebirgsbote, nr 9/2002, s. 144.

8 G. Gieraths, *Die Kampfhandlungen der Brandenburgisch-Preussischen Armee, 1626-1807. Ein Quellenhandbuch*, Berlin 1964, s. 309.